

Zadružna i nuklearna porodica sjeverne Hrvatske

Dr Vesna Čulinović-Konstantinović

Promjene tradicionalne sredine sela narušavaju harmoniju i čvrstoću odnosa, pa se sve to reflektira na život seoske porodice, koja i danas daje osnovnu radnu snagu izvan granica sela.¹ Interdisciplinarna suradnja — etnologa, sociologa, pravnika, ekonomista i drugih — u proučavanju života u selu sve je nužnija. U pojedinačnom radu problemi bivaju osvijetljeni samo s jedne strane, pa i etnološka istraživanja tako ostaju djelomično nedorečena.

U želji da se dade barem dio priloga proučavanju problema transformacije seoske porodice, u tom stalnom procesu razmotrit ćemo glavne karakteristike porodične zadruge i samačke, nuklearne porodice u sjevernoj Hrvatskoj, dijelu Slavonije, Srema, te plješivičkom kraju, Baniji i Kordunu.

Da bismo porodicu kao osnovnu društvenu grupu zahvatili što kompleksnije i dinamički, proučavanje smo bazirali na terenskom radu i direktnom kontaktu s ljudima, na intenzivnom intervjuu i nevezanom razgovoru nakon toga. Za kontrolu odgovora ispitani su brojni kazivači iz iste sredine, razne životne dobi, spola i naobrazbe. Održavanje veza ponovnim posjećivanjem kazivača i sukcesivno nastavljanje razgovora imalo je velik značaj za stvaranje objektivnog suda o odgovorima, o porodici i njenom unutarnjem životu. Osim toga konzultiran je niz dokumenata za svako proučavano područje.

Pošli smo u promatranje porodičnog života najprije u Hrvatskom Zagorju — tradicionalnom kraju, sredini koja je bila pod jakim utjecajem feudalizma do kasnih njegovih faza, do koje je dopirao pojas Vojne krajine, a koja je do naših dana ostala introvertirana u svom društvenom i proizvodnom kontekstu. U srcu Hrvatskog Zagorja zatečeno je nekoliko zadružnih porodica.² Jedna je od njih (Delije) već prekinula tradiciju zadružnog života i

¹ Pozadinu mnogih kriminalnih djela (ubojstava i sl.) mogli bismo naći u gubljenju tradicionalnih normi života u porodici i užoj društvenoj sredini. To u mnogih stvara nemogućnost usklađivanja sa životom u novoj sredini što opet djeluje na promjene u ponašanju prema članovima porodice i izvan nje. Agresivnost je kompenzatorna ekspresija za prikrivanje nesposobnosti vlastite adaptacije.

² V. Čulinović—Konstantinović: »Posljednje porodične zajednice u Hrvatskom zagorju«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 45, Zagreb, JAZU 1971, 423—450.

stopila se u milje nuklearnih seoskih porodica, koje su od početka stoljeća i u ovom kraju već dominantne.

Crkveni *Status animarum*, katastarske i zemljišne knjige,³ te rukopisna građa s opisima života u selu — a koju su pisali sami seljaci, svećenici ili učitelji s početka našega stoljeća, omogućili su rekonstrukciju ovih porodica.⁴

Osnovna karakteristika toga zajedničkog života jest *kolektivnost* — *zajedništvo života, rada, korištenja dobara, vlasništva, nasljeđivanja, odlučivanja, odgovornosti* pred širom društvenom cjelinom i državnom upravom. To su dvije glavne grupe, zajedničkog — elementarnog i društvenog života. Pod *elementarnim* životom podrazumijeva se *zajedničko mjesto stanovanja*, koje zadruga svakodnevno uživa, i — *zajedničko prehranjivanje*, tj. jedno ognjište za sve ukućane, jedan stol za kojim svi istovremeno jedu, te ista hrana. Zajednica elementarnog života dakle izražava i zajednicu u društvenoj nadgradnji. *Društveni život* zadruge odvija se u njenim *unutarnjim okvirima* i refleksijama *prema vani*, prema vlastitoj užoj društvenoj sredini. Na proučavanom području od unutarnjeg života uočavamo: *upravljanje zadrugom* kroz demokratski dogovor odraslih članova porodice. Riječ gospodara, iako posljednja, usklađuje se uglavnom s mišljenjima najvrednijih zadrugara. Gospodar i zadrugari dogovorno odlučuju o sutrašnjem radu, o prodaji i kupovini nekretnina i stoke, ili o odlasku kojega člana na rad izvan kuće.

Vlasništvo zadruge je izraženo kroz obrađivanje naslijeđenoga porodičnog zemljišta, kroz *korištenje* i jednaku raspodjelu dobara na sve članove te — pri raspadanju zadruge — na dijeljenje imetka »na braću«, a dijeljenje uroda — žitka »na glave«, tj. na sve članove jednako.

Bračne jezgre u zadružnom životu nisu izražene kao zasebne cjeline, pa je i *odgoj* djece briga ne samo roditelja nego i odraslih članova kuće.

Rad svakoga člana usmjeren je na dobrobit kuće, a kontrolira ga gospodar, koji drži i novac za zajedničku upotrebu. Unutarnji je život naročito izražen u zajedničkom *provođenju godišnjih običaja i obreda*; u zadružnoj kući oni se duže čuvaju kao i društveni običaji pri sklapanju braka ili smrti člana zadruge.

Vanjski izražaji cjeline porodičnog života uočljivi su kroz *ponašanje gospodara*, koji ima *dužnost* zastupanja zadruge pred vlašću i *pravo* da daje izjave, vodi službene razgovore i ad hoc odlučuje za porodicu. U društvenom životu sela gospodar zastupa zadrugu (sam ili s kojim drugim članom) na obredima drugih porodica ili sela kao cjeline. On je administrativno pravni zastupnik porodice i vlasnik cjelokupnog imanja, i to od kada se moralo udovoljavati zakonima države, i od kada se evidentira privatno zemljišno vlasništvo. Gospodar ugovara kupovine i prodaje zadružnih dobara.

U *nasljeđivanju očevine* zadruge je (kroz gospodara) jedna jedinka sve do najnovijih zakona, jer je svaki njezin član po tradicionalnim normama vlasnik tzv. idealnog dijela imetka, kojim on sam ne raspolaže već ga samo koristi kao član zajednice. Demokratski odnos među članovima zadružne po-

³ Kontrola dobivenih iskaza kazivača, koji često govore ono kako bi trebalo biti ili kako misle da istraživač želi čuti, navela je na upotrebu crkvenih dokumenata. Vidi o tome i — S. Kremenshek: »Matične in družinske knjige kot vir za etnološko preučevanje družine«, *Etnološki pregled*, Beograd, 1973, br. 11, str. 99—103; i E. A. Hammel: »Some Mediaeval Evidence on the Serbian Zadruga: A Preliminary Analysis of the Chrysobulls of Dečani«. (Referat održan na *Konferenciji o zadruzi*, Bloomington, listopad 1973.)

⁴ Rukopisi arhive Odbora za narodni život i običaje JAZU u Zagrebu, vidi i bilješku 2, str. 424, 427 i 441.

rodice ovisi o profilu kulture i društvenog života okoline u kojoj zadruga živi. U Hrvatskom je zagorju taj odnos još od prošlog stoljeća bio prilično razvijen, pa je i glava porodice — gospodar bio zaista samo prvi među jednakima.

Sve su ove vrijednosti promjenljive, ali u životu zadruge ostaje konstantna njezina sposobnost adaptacije društveno-ekonomskim promjenama i njezin biosocijalni karakter.

Održavanju zadruge u ovim krajevima pogodio je svakako i feudalni sistem, kao i niz zakonskih propisa o zadrugnom životu i diobama⁵ u Banskoj Hrvatskoj i predjelima Vojne Krajine, kao i još starije razrezivanje poreza po kućama (po »dimu« ili, ovdje, tzv. »ognišćinu«, »dimnicu«), a ne po broju članova porodice pod jednim krovom.⁶ Tome možemo zahvaliti i *Status animarum* s podacima o stanju duša u svakoj kućnoj zajednici.⁷ Iz rukopisa o životu i običajima zagorskog sela, pisanima na prijelazu stoljeća, čitamo o redu i disciplini, o raspodjeli rada prema mogućnostima svakoga člana s relativnim pravom učešća u kolektivnom odlučivanju i korištenju stečenih dobara. U dogovorima su učestvovali samo odrasli članovi, i to na bazi svoje radne sposobnosti. Takvo stanje zatekli smo na terenu i sedamdesetih godina ovoga vijeka (od prometnice Zagreb—Varaždin na istočnoj, do granice sa Slovenijom na zapadnoj strani) do kada je terenskim radom obuhvaćeno 17 lokaliteta.

ZADRUŽNE PORODICE

U četiri zahvaćene zadruge utvrđena je slika proširene porodice u generaciji koja je nosilac svih funkcija (proizvodnih, društvenih i reproduktivnih). Jedna zadruga (Šarkanji) tridesetih je godina izrasla iz nuklearne porodice.⁸ Tu linearnu i vertikalnu dimenziju porodice zahvatili smo kroz crkvene knjige, pa smo stoga i bili u stanju rekonstruirati ove porodice. Izrazitu horizontalnu proširenost pokazuje npr. porodica zadruge *Bolšeci* u Zlataru, ako je zahvatimo u raznim vremenskim presjecima. Ona je godine 1916. imala 10 članova — u 2 generacije najbližih srodnika (roditelji, stric i odrasla djeca). Otac je prije smrti pozvao najstarijeg sina da se vrati s rada (bio je u Rijeci) i preuzme brigu o porodici. Godine 1945. porodica se sastojala od 9 članova: dvije su kćeri udajom otišle iz kuće, a dvije su snahe došle u kuću za dva starija sina, a tri mlađa su još ostala neoženjena. Malo po malo ova se zadruga pretvarala od očinske u bratsku zadrugu. Udajom unuke porodica je ostala bez nasljednika, pa je odlučeno da se najmlađi brat oženi djevojkom iz susjedne,

⁵ M. Vežić: *Zakoni o zadrugah u Hrvatskoj i Slavoniji*, 1890, str. 27—37; F. Čulinović: *Državno-pravna historija jugoslavenskih zemalja 19. i 20. vijeka*, Zagreb, 1956, str. 41. i 162—168; I. Strohal: *Razvitak zadrugnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1907, i dr.; J. Tomasevic: *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, 1955, Stanford University Press.

⁶ Za feudalnu Hrvatsku vidi F. Čulinović: *Seljačke bune u Hrvatskoj*, Zagreb, 1951, str. 20—23 i dalje, a u drugim krajevima M. Sokolovski i A. Starova: »Kanunname na Segedinskiot sandžak«, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, Skopje, IV/1960, br. 1—2, str. 342—350. U ovom članku je točno preciziran zadrugni odnos: »Vo edna kuća makar kolku sinovi da ima od eden tatko (. . .) stom jadenje i zboruvačkata se na edno mesto, a sredstva za život ne im se podeleni«, a za Selima II plaćaju jedan porez (1566—1574).

⁷ Kraljevsko namjesničko vijeće je dopisom od 17. II 1865. godine uputilo dopis *Duhovnom stolu*, tražeći da svećenstvo uredno vodi Matice, a naročito da ne propuste »naznačiti i odnošaje ili stupnjeve rodbinske kojima se pojedini članovi i dotične obitelji ili kućne zadruge među sobom nalaze« — kao potrebno za vojna rješenja. (Akt od 11. XII 1967. uz Protocollum II. od 1855—1864. u Belcu (Zlatar)).

⁸ Bilj. 2, str. 440. Ima više primjera u dokumentima iz kojih se vidi takav razvoj zadruge u Hrv. zagorju, npr. V. Bogišić: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena. Grada u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog Juga*, Zagreb, 1874 (Stubica s. 2).

poznate zadruge Findaki. Godine 1957. zadrugu su činila tri para starije generacije (braće), od kojih je sada samo najmlađi imao dvoje djece i jednoga neoženjenog brata (9 članova). Smrću svojih članova u godini 1970. porodica je bila reducirana na svega 5 članova. No život u njoj je nastavio da teče u okvirima dotadašnje tradicije: zajednički novac — bez osebunjka, dopunsko privređivanje, zajednička briga o djeci i njihovu školovanju, te kompletan zajednički život. S obzirom na to da su podaci u crkvenim knjigama ponekad nesređeni, i ne može se izvršiti točna rekonstrukcija porodice, već se može dati samo općenita slika⁹ o njoj, što naročito vrijedi za prijelaz iz prošloga u naše stoljeće. No i iz takvih se podataka ipak mogla dobiti slika o porodici *Mikac* (+, — 1 član) (*Status anim.*, župe *Lobor*, od 1800. *Mikac* Donji):

Godina	Gener.	Parovi	Ledični	Udovice	Udovci	Ukupno članova
1860.	3	4	—	1	2	21
1880.	3	4 (5?)	—	3 (+1?)	—	26
1900.	3	4+1	3	3	1	24
1910.	2	3	1	2	—	13
1930.	2	2	—	—	—	8
1950.	2	2	—	—	1	9
1960.	3	3	1	1	—	9

U toj je porodici zaveden i brat jedne od snaha i njegova porodica (1900. g.) koja ostaje pod zadružnim imenom u kući. Ovakvi su podaci rijetkost ali je bilo, pa i danas ima slučajeva, da snahini roditelji pod starost dođu u kuću njezina muža.¹⁰

Među mnoštvom malih nuklearnih porodica šezdesetih se godina i na ostalom području našlo još zadruga. Tako se godine 1959. u selu Koretinec zadruga *Sodar* sastojala od dva brata (stariji sa ženom i dvoje djece) i neudate sestre s djetetom. Dakle zadrugu su činile dvije generacije najbližih krvnih srodnika.

Na susjednom području Gornje Stubice do 1955. g. također su zajedno živjela 4 oženjena brata porodice *Koščević*. Ova je zajednica neposredno do diobe brojala 23 člana u 3 generacije, od kojih 14 djece (3, 3, 4) i otac udovac.

Kompliciranije strukture bila je zadruga *Šambari* u Jerovcu. Kada se 1947. g. podijelila, ova je zadruga imala 22 člana i to: stric udovac (najmlađi od troje braće), od mlađe generacije oženjeni sin prvoga brata i 2 kćeri, dva sina drugoga brata, te oženjeni sin trećega brata i jedna kćerka; najmlađu generaciju činilo je desetero djece iz brakova (bratića) srednje generacije. Posljednji gospodar zadruge bio je Joža, sin najstarijeg brata, a prije njega porodicu je vodio stric (najmlađi). Danas na brijegu *Plahtarića* u Jerovcu ima

⁹ *Status animarum* je korišten uz terensko istraživanje na širokom području župe — Zlatar, Belec Lobor, Hum na Sutli, Donja Stubica. Tim se izvorom redovno dokumentiraju kazivanja ljudi o njihovim porodicama.

¹⁰ To stanje uglavnom nije zavedeno u crkvenim knjigama, jer oni ostaju i dalje poreznim dužnicima pod starim kućnim brojem, pa time im se ne anuliraju obaveze davanja.

nekoliko kuća *Sambara*,¹¹ nastalih od nekadašnjih zadruga, a Jožina majka i sestra žive i sada u zajednici s njegovom porodicom.

PODACI PREMA STATUS ANIMARUM

Nakon upoznavanja života u pojedinoj porodici, *Status animarum* postaje nužan dokument za rekonstrukciju porodice i provjeru podataka. Prema podacima u tim matičnim knjigama i stanju u katastarskim mapama, pokazalo se da je za posljednjih stotinu godina do recentnog doba zadruga imala zemlju zavedenu samo na ime staroga gospodara. Stanje vlasništva korigiralo se u većoj mjeri pedesetih godina 20. stoljeća, kada se ponovno nakon ukidanja feudalizma zadruga intenzivnije raspadala u sjevernoj Hrvatskoj.¹² U crkvenim se knjigama također očituje postfeudalni period — često se nađe rekonstrukcija porodične genealogije za diobu. Tako je i porodica *Culej* (dioba 1953. 21 član) došla polovinom 19. stoljeća iz Velikog Culjaja, i to nakon jedne od dioba, ponovo kao zadruga (Belec, Malo Repno). Iz *Statusa animaruma* može se dobiti niz informacija o životu i porodičnoj strukturi. Tako je na primjer vidan veliki broj *priženjača*, tj. zetova u porodici žene. U prošlosti oni su često uzimali prezime kuće u koju su došli, u koju su se priženili. *Vanbračna djeca* ostaju da žive u kući majke, bez obzira da li se ona kasnije uda ili ne. Također se može zaključivati o tome kada i kome glava kuće predaje svoje dužnosti gospodara, a i srodnička kompozicija porodice je lako uočljiva. Dokumenti pokazuju da su mnoga djeca napustila dom, naročito krajem prošloga i početkom ovog stoljeća, ali također i to da izvjestan procent mladih ljudi ostaje neoženjen u kući. Uz to se može utvrditi i regija unutar koje se sklapaju *bročne veze*. Po *Status animarum* zapadna granica Hrvatskog zagorja prema Sloveniji potvrđuje mnoge od gore navedenih podataka. Iz tog mnoštva izdvajamo porodicu *Halužan* u zaseoku Prišlin kbr. 13, kod Huma na Sutli.

STATUS ANIMARUM — PRIŠLIN, 1875.

Domus No 13

A KOVAČIĆ Andro	rođ. 1813	ož.
1 A HALUŽAN Ana, udovica	rođ. —	ož. 1887
2 a Franjo illegitim. Ane	rođ. 1863	
3 a Gjuro illegitim. Ane	rođ. 1871	
B Franjo	rođ. 1863	ož. 1890
B Tereza Kramer	rođ. 1872	ož.
b Apolonija	rođ. 1891	
b Ema	rođ. 1892	
b Terezija	rođ. 1893	

¹¹ *St. anim. Tuhelj, 1824*, na primjer: »Blažičko na starom«, »Blažičko na Sporiševem«, »Blažičko na Zaharovem«, ili *St. anim. Tuhelj VI*, iz druge polovice 19. stoljeća, selo Sv. Križ; kbr. 45 »Hrženjak V.—Tkalčić—Semenski« (Cimpršak kuća). U Jerovcu na bregu Plahtarića godine 1970. živi 5 kuća Plahtarića i 5 Sambara, 3 kuće Rudnički i jedna Krtnjek — i svi priženjeni k prvima.

¹² Tome je svakako pogodovala tradicija da se djeci daju imena starijih članova porodice, koja se još u prilično jakoj mjeri održava, pa nije bilo potrebno da se mijenjaju podaci u katastru.

Ovaj najstariji *Status*, u kome su podaci o porodici Halužan, daje naslutiti da se majka — udovica s dvoje vanbračne djece izdvojila iz porodice prvoga muža. Na susjednom kućištu (kbr. 14) nalazi se porodica istoga prezimena, koju se također može pratiti kao zadrugu izraslu iz nuklearne porodice. Iz *Statusa* 1894. g. vidi se da je izvršena promjena gospodara kuće, jer su majka i očuh navedeni na dnu ljestvice ukućana.

Prišlin kbr. 13 (ima novu kuću bez broja)

A	HALUŽAN Franjo, rođen	1863 ož.		
			12. 2. 1890	
A	Terezija Kramer	1872 ož.		
a	Apolonija	1891		
a	Ema	1892		
a	Terezija	1893 šk.		
a	Barbara	1859 šk.		
a	Margareta	1897		
a	Franjo	1898		
a	Katarina	1899		
a	Anton	1901		
a	Ignac	1902		
B	Gjuro brat A., rođen	1871 ož.		
			7. 2. 1897	
B	Matilda r. Jutrina	1874 ož.		
B +	Adalbert	1897		+ 1897
b	Ludmila	1898		
b	Marija	1900		
b	Josipa	1902		
a +	Frederik, sin Franje	1904		+ 1904
b +	Alojzij	1904		+ 1906
a	Vinko sin Franje	1905		
+ Kovačić	Andro, očuh	1813 ož.	7. 2. 1887	+ 1899
	HALUŽAN Ana, mati A	— ož.		

U *Statusu* iz 1906. godine nema više porodice od Franjina brata Đure pod ovim kućnim brojem. Time se utvrđuje nova totalna dioba dotadanje zadruge. Također se vidi da stariji brat ostaje s porodicom u staroj porodičnoj kući, a da se još za vrijeme zajednice izgradila nova kuća za mlađega brata, i to na dotada jednoj cjelini dvorišnog prostora. Prvih desetljeća ovoga stoljeća šestero od sedamnaestorice Franjine djece odlazi iz kuće, (u Zagreb 3, po 1 u Brezno, okolicu Rogaške Slatine i Krapine) a 4 ih je umrlo u djetinjstvu. Iz ovih dokumenata se može sa sigurnošću rekonstruirati život zadružne porodice kroz gotovo jedno stoljeće, u kojemu su se izmijenila tri gospodara, i kroz koje je ova porodica od mononuklearne izrasla u zadružnu i u raznim vremenskim presjecima imala različitu strukturu, na primjer:

1890	—	5 članova, 2 generacije, 2 br. para	
1897	—	12 članova, 3 generacije, 3 br. para	
1905	—	19 članova, 3 generacije, 2 br. para	(prije diobe 9 i 5 djece)
1910	—	12 članova, 3 generacije, 1 br. par	
1930	—	11 članova, 3 generacije, 1 br. par	
1936	—	6 članova, 2 generacije, 1 br. par	
1955	—	8 članova, 3 generacije, 2 br. para	(pridošla mlada rođakinja s mužem i sinom)

U ovu su porodicu ušla tri zeta, ali su se njihova prezimena utopila u imenu kuće *Halužan*.¹³ Ova česta karakteristika zagorske tradicionalne porodice upućuje na proučavanje rodbinskih odnosa da bi se utvrdila jačina matrilinearnosti.

Prema dokumentima, brojno stanje zagorske porodice nije variralo u širokim rasponima. Za prošlo stoljeće prosjek porodice bi se mogao odrediti na oko 20 članova, kao npr. u tuheljskom kraju:

Kumrovec,	<i>Jurić</i>	Juraj i Matijaš, kbr. 117	— »19 in domo«
Razvor,	<i>Pečnik</i> ,	kbr. 5	— »26 in domo«
Razvor,	<i>Sporiš</i> ,	kbr. 17	— »12 in domo«
Pod Gorom,	<i>Prekratić</i>	(1855) bez kbr.	— »14 in domo« (4 brata)
Brezje,	<i>Iveković</i> ,	kbr. 20	— »27 in domo« itd.

Strukture ovih porodica se također mogu prikazati kroz strukturu jedne od tipičnih zagorskih porodica toga doba, npr. kroz porodicu *Kladnički* (selo Velinci, župa Tuhelj). Godine 1827. u toj su porodici živjela 3 oženjena brata, s udovicom majkom i s ukupno 16-tero djece (6, 4, 6), odnosno 19 članova zadruge. U drugoj polovini 19. stoljeća pod jednim kućnim brojem dokumenta bilježe do 3, a vrlo rijetko 4 brata, (*Status* Ž. Tuhelj. II i III):

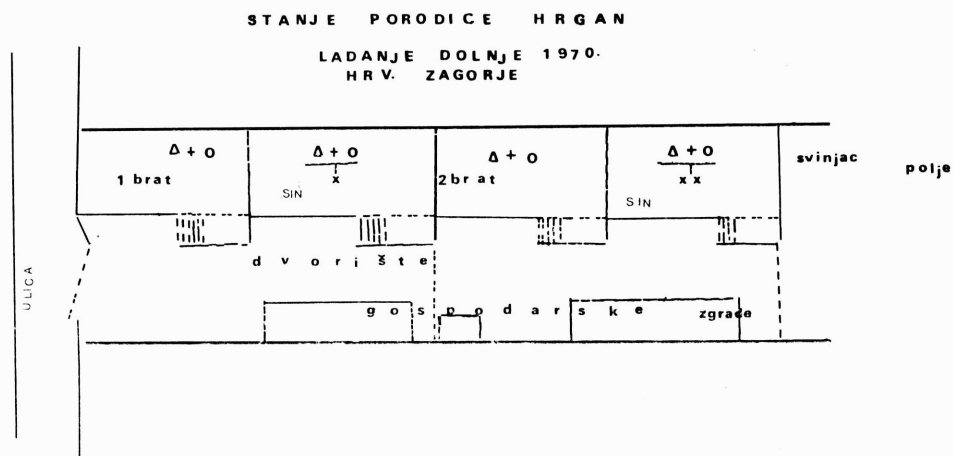
Razvor	—	od 60 kuća: u 8 kuća 2 brata, u 5—3 braće,
Kumrovec	—	od 43 kuće: u 7 kuća 2 brata, u 4—3 braće,
Prosenik	—	od 73 kuće: u 9 kuća 2 brata, u 2—3 braće (1900),
Lenišće	—	od 23 kuće: u 2 kuće 3 brata, u 1—4 braće (1900),
Tuhelj	—	od 41 kuće: u 5 kuća 2 brata, nijedna sa 3, itd.

U ostalim je kućama ovih sela uveden samo po jedan oženjeni sin, pa se prema tome ne može govoriti o porodici ovoga dijela Zagorja kao o veoma velikoj. Ona obuhvaća isključivo bliske krvne srodnike: roditelje, braću, stričeve, tete, i njihove potomke u prvoj i drugoj generaciji. Zapaža se također da je ovdje već krajem stoljeća proces razgrađivanja zadruga bio u završnoj fazi, pa je stoga gotovo nemoguće naći širu zadržnu porodicu u 20. stoljeću.

Više imena uvedenih pod jednim kućnim brojem, kako to nalazimo u drugoj polovici stoljeća, ukazuje na parcijalne diobe, jer je u starijim dokumentima istaknut samo gospodar porodice. Kako se kuća dograđivala i elementarni život porodičnih grana time počeo osamostaljavati, to je imalo odraza i u dokumentima onoga vremena. Iako se radi zakonskih propisa

¹³ V. Bogišić: *Grada* . . . bilj. 7 pit. 103, str. 275—277. U Stubici i Bednji zet prima ime kuće u koju se priženio, pa i djeca nose majčino prezime. U Žumberku je to također praksa, kao i u bjelovarskom kraju; M. Matašin, i dr.: *Seljačke obiteljske zadruge*, I, (Zadruga Dragančan, kotar Bjelovar), Zagreb, 1960, str. 22.

dioba zadruga sedamdesetih godina nije mogla provesti do kraja, ona je ostajala djelomično još dugo vremena, što se može uočiti i u nastambama seljaka (vidi grafikon). Odjeljivanje od zajedničkog stola — prehrane, i od spavanja pod istim krovom — ali još uvijek na zajedničkom dvornom mjestu (neograđenom dvorištu), prva je faza transformacije i prethodi diobi zadružnog vlasništva uopće. Međutim, nema razlike između zadružne porodice zapadnoga dijela Hrvatskog zagorja u prošlom stoljeću i recentnih primjera u zlatarskom kraju. Kroz posljednja dva stoljeća zagorske su zadružne porodice obuhvaćale gotovo isključivo *tri* generacije, katkada dvije, ali nikada četiri porodice. Glavni razlog tome može biti kratak vijek života, pojačana mobilnost mlađe generacije iza ukidanja feudalizma, ali i tradicija da muškarci ulaze u brak između 25. i 30. godine života, a vrlo često i sa 37, 40, pa i 50 godina. Broj bračnih parova u zagorskoj porodici ovisio je o broju sinova najstarije generacije. Zetovi su bili u kući samo onda kada nije bilo oženjenih sinova. Broj članova porodice, prema dostupnim dokumentima, nije utvrđen iznad 27, a to je u mnogome ovisilo o broju djece iz braka srednje generacije. Dakle, struktura zadruge je uglavnom proširena u srednjoj generaciji, ali se ona često reducira i u obliku porodičnog stabla.

Broj članova zagorske zadružne porodice, limitiran s 27 članova potiče oprez prema podacima o »velikim zadrugama« u Zagorju,¹⁴ jer ih dokumenti ne potvrđuju. Ipak su autori po tome zaključivali da su se »članovi skupčine mogli ženiti i udavati unutar same skupčine«.¹⁵ Činjenično je stanje međutim — prema dokumentima — da u zagorskoj zadrugi (19. i 20. st.) broj bračnih parova ne prelazi više od 5, a broj članova asimetrično raste prema prijelazu u naše stoljeće i dolazi do maksimalne brojke — 27. Poboljšanje standarda

¹⁴ V. Bogišić, op. cit. str. 10—11, pitanje br. 3. Koliko je obično glava u zadrugi (...)? Odgovor za stubički kraj: »10—50, 60, najmanja 3, prosjek 5—50, ali 'prava sredina je od 25—30 duša« — prof. Stjepan Kućak, prof. u Zagrebu» ove je podatke očito sasvim proizvoljno dao. Miroslav Cugšvert, »učitelj u Bednji«, odgovara vjerojatnije: govoreći o Bednji »Sest, osam do deset; u najvećoj do dvadeset, do trideset glava«. Vidi također — O. Utješinović: *Die Hauskommunionen der Südslawen*, Wien, 1859.

¹⁵ D. Tomašić *Društveni razvitak Hrvata*, Rasprave i eseji, Zagreb, 1937, str. 16, 18 i 41. Autor isključuje egzogamiju u tzv. »zadružnoj kulturi«, kao kontrast tzv. plemenskoj kulturi. On uz ostale proizvoljne zaključke ističe da »mnoge zadruge ostaju zajedno do neodređenog broja generacija«, str. 154, D. Tomašić: *Personality and Culture in Eastern European Politics*, New York, Indiana Univ., (IV. Power Indifference in Zadruga Society, pp. 149—197.)

oslobođenih kmetova utjecalo je na to da su zadruge prema svim konzultiranim dokumentima, obuhvaćale srodnike do trećega koljena, i do tri generacije, a upravo je tu bila granica koju je narod od davnina poštivao pri sklapanju braka. Ne može, dakle, biti ni govora o tome da bi se unutar zadrugne porodice mogli sklapati brakovi, barem ne od kraja 18. stoljeća do danas. U Zagorju se ne mogu utvrditi tzv. *nesrodničke zadruge*, u kojima ne bi bilo krvne veze. Iz terenskih podataka za ovo stoljeće konstatirali smo da daljnji rođak s porodicom dolazi u kuću u kojoj su ostali samo starci.

Stanje porodičnih zadruga na područjima Hrvatskog zagorja možemo komparirati sa stanjem na iločkom području po dokumentima s feudalnog dobra Ilok (Srem) na početku 18. stoljeća (1728. i 1736.). Ovdje je vrlo malen broj porodica s više od dva odrasla muškarca.¹⁶ Dok su u prvom popisu tri do četiri muškarca u kući u drugom se nalazi samo jedan. Velika smrtnost početkom 18. stoljeća bila je uzrokom da su brojne porodice ostale same s jednim odraslim muškarcem ili samo sa ženom — udovicom. Na primjer u selu Novak je 1728. g. bilo 21 domaćinstvo s ukupno 31 čovjekom. U susjednim selima bilo je slično stanje:

1728. (1736)				
Selo	Ukupno kuća	S jednim odraslim čovjekom	S dva odrasla	S tri odrasla
Lovas	55 (31)	20 (12)	8 (2)	7 (—)
Tompojevci	25 (35)	13 (5)	1 (—)	— (—)

I kasniji crkveni dokumenti ne pokazuju brojnu porodicu. Suvremeni podaci iz tog kraja potvrđuju samo nuklearnu porodicu, iako je prije drugog svjetskog rata bilo i zadruga. Ipak, koliko se moglo utvrditi, broj članova kretao se slično kao u zagorskoj zadruzi — ispod 30 članova. U najvećem broju slučajeva su tri generacije s dva do tri, veoma rijetko četiri bračna para s djecom, ali često i s tetama ili stricem. Za okolicu Iloka nema Status animarum, već su navedenim dokumentima registrirali stanje radi plaćanja taksa feudalnom gospodaru. Stoga je teško sa sigurnošću reći da odražavaju realnu kompoziciju porodice. Ovdje treba navesti podatak da u to vrijeme nije bilo ograda oko kuće, tj. da dvorišta nisu bila razgraničena. Ovakve podatke sadrže i rukopisi iz Hrvatskog zagorja.¹⁷ No za Zagorje — kao što smo spomenuli — postoji i Status animarum — kao vjerodostojan dokument brojnog stanja i strukture tadašnje porodice. Povezanost života bližih srodnika u to je vrijeme bila izražena obitavanjem u kućama sagrađenima veoma blizu (u odnosu na kuće susjeda s drugim prezimenima); tada se običavalo izgrađivati novi stambeni prostor prije ili poslije diobe zadruge. Ta je tradicija mogla biti podržana presijom feudalaca da zadrže radnu snagu na svojoj zemlji, pa je stvarala tradiciju parcijalnih dioba zadrugnih porodica, koje

¹⁶ Matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih, Zupni ured Babska (kod Iloka); Gradski muzej — Vukovar.

¹⁷ Isto, rukopis J. Jedvaj: *Zupa Bednja Narodni život* (Rukopis, ONZO JAZU, sign. S. Z. 200. str. 3 i 4).

¹⁸ J. Jedvaj, op. cit. str. 4; U *Status anim.*, Lobar, 1800, pod porodicu Horvat—Gorski, kbr. 11. 1838—1850 navedeno je »Tereza služi pri Mateku«. To ukazuje na parcijalnu diobu Mateka (s 5 djece) od njegova dva brata (1 brat s 3 djece, a 2 sa 6 djece). Vidi Bogišićev arhiv u Cavtatu, kut. XXV — *Zadruge u Stubici i Pučki list* 1900, br. 19, str. 153, pod naslovom »Pučke rane« i »Dioba«.

su nastavile da se i dalje zajednički koriste prostorom oko kuće, bunarom i nekim predmetima koji se nisu mogli lako ni jeftino nabavljati.¹⁸ Ovo pitanje još uvijek čeka na detaljnije objašnjenje. Unatoč dokumentima u kojima su jedino muškarci točno utvrđeni, moguće je kombinirati podatke iz crkvenih matica rođenih, vjenčanih i umrlih. Specijalno kroz *Liber mortuorum* može se rekonstruirati porodica. Rezultati toga rada pokazuju sličnu sliku za okolicu Iloka kao i u Hrvatskom zagorju za vrijeme prijelaza u naše stoljeće: mnogo djece (često 17), ali malo odraslih ljudi u porodici, i samo tri generacije u najvećem broju slučajeva. Međimurje, koje danas nema zadruge, početkom 19. stoljeća je imalo sličnu strukturu male zadruge.

Status animarum iz G. Mihaljevca bilježi porodice gotovo isključivo ispod 20 članova. Takva je npr. porodica Katarine Košak u kojoj je polovinom stoljeća uz njezina muža i djecu živjela još udovica majka, Katarinin neoženjeni mlađi brat i sestra, odnosno u tri generacije bilo je 7 članova, 1 bračni par i 2 djece. I u ovoj porodici, kao i mnogim drugima, nalazimo zeta kao kućegospodara koji je zaveden u *Statusu* na ženino prezime (bez njegova prezimena).¹⁹

Iz dokumenata župe Sv. Georg u Plješivici, južno od Save, utvrđujemo jasno brojno stanje u porodicama kroz dva desetljeća:

1880. (1890)

Selo	Uk. kuća	Muških	Ženskih	Uk. u selu	Prosjek članova porodice
Rieka Gornja	20 (49)	134 (152)	112 (139)	246 (291)	12,3 (5,9)
Vranovdol	23 (55)	142 (174)	161 (174)	303 (348)	13,1 (6,3)
Prilipje	28 (56)	153 (164)	133 (164)	286 (328)	10,2 (5,8)
Plešivica	15 (26)	89 (99)	82 (94)	171 (193)	10,2 (7,4)

Ni ovdje nema porodica s velikim brojem članova, ali je u posljednjem desetljeću 19. stoljeća porast broja kuća u obrnutoj proporciji s brojem članova koji žive pod jednim krovom (usporedi kolonu 1. i 5.).²⁰ Zaključak iz dostupnih dokumenata i ovdje potvrđuje davnu Bogišićevu konstataciju da je »najveća zabluda (...) što se pripisuje isključivo skupu više porodica u jednoj kući, karakter udruženja (...) kolektivnosti koja je svojstvena našoj seoskoj porodici (...).²¹

¹⁹ *Status animarum*, G. Mihaljevec, 1916. str. 101; Preseka, porodica Košak.

²⁰ *Liber rerum memorabilium ab Anno 1823—1956*. Sv. Juraja na Plješivici, str. 38 — zadruga Martina Kurtalja, s. Gorica br. 10, str. 35 — zadruga Tandarić, s. Desinec (1889); str. 49 i dalje. *Popis žiteljstva u župi Plješivičkoj*; str. 63. Devedesetih godina župnik je ponovno odredio lukno svakoj zadrudnoj kući kao i samačkoj, radi nove situacije u selima (str. 49—60). J. Jarić—Iličin: *Sikirevci, Seoska starina*, Rukopis ONZO JAZU, (sign. N. Z. 119) str. 34—35: »Buduci da se u selu znalo (...) da će se dijeliti nova numera, te su se kućne zadruge dijelile kao na jagmu«. Godine 1746. bila je 41 kuća, a 1758. g. 85.

V. Bogišić, op. cit. str. 319, (Stubica, Bednja).

J. Tomašević, op. cit. bilj. 4, str. 184—189 (Forces Causing Dissolution of the zadruga).

²¹ V. Bogišić: *O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata*, Beograd, 1884. str. 50, prijevod s francuskoga J. Aćimovića.

SUVREMENA NUKLEARNA PORODICA

Uz zadrugu treba analizirati i nuklearnu seosku porodicu u sjevernoj Hrvatskoj. Kontaktirali smo s mnogim članovima malih nuklearnih porodica. U poznatu shemu male porodice — roditelji s djecom — seoska porodica uključuje veći broj članova. Tu su oba ili jedan od roditelja bračnog para, pa stoga seoska porodica Hrvatskog zagorja pokazuje strukturu stabla.

Raspadom zadružne porodice nastaju potencijalne jezgre za nove zadružne ili nuklearne porodice. Ovakve uže porodice brakom jednoga djeteta, koji oblikuje zajednicu života s roditeljima, nastavljaju dio tradicionalnih odnosa, a sposobnije su za prihvaćanje inovacija i adaptibilne su na nove oblike privređivanja. Te binuklearne porodice prevladavaju u predjelu sjeverne Hrvatske, i ne smatraju se zadružnima. Ako analiziramo pojedine elemente života u binuklearnoj porodici, u njezinoj strukturi zapažamo slijedeće: mali broj članova, dvije ili tri generacije, dva bračna para. Svi oni žive na zemlji koja je samo administrativno razdijeljena. Dok je zadruga do suvremenih zakona bila pravno lice, i kao porodica nasljeđivala očevinu, binuklearna porodica to više nije. Međutim, i u binuklearnoj porodici očevinom raspolaže »glava porodice« — tj. otac. Očevina se prodaje samo u nuždi i točno se razlikuje od kupovinom stečenog posjeda. Ovdje, dakle, nema zasebnog raspolaganja zemljom prema porodičnim jezgrama, nego je zajednički rad na toj zemlji još uvijek osnova zajedničke prehrane, kao što je to bio slučaj i u zadrugi; isti je slučaj i kad su mladi privremeno odsutni, pa sami fizički ne učestvuju u radu već plaćaju za svoju zamjenu. Nekadašnje dopunsko privređivanje zadružnih članova, u binuklearnoj porodici postaje stalan izvor prihoda mlađe generacije. U Zagorju se od prošloga stoljeća seoska porodica pretapa iz *zemljoradničke u zemljoradničko-radničku*. Čini se da privatno vlasništvo tu nije najpresudniji faktor raspadanja zadruga, već da je to poboljšani standard i težnja da svaka bračna jezgra ima zaseban prostor za spavanje, što u malim zagorskim hižama to nije bilo moguće. To bi bila karakteristika binuklearne zajednice. Dok u zadrugi gospodar drži zajednički novac, koji nije osnova egzistencije, u binuklearnoj porodici on dobiva veće značenje. Međutim, što je osebunjek u zadrugi, to je privatno vlasništvo u binuklearnoj strukturi, a pripada samo mlađem paru, dok cjelinom posjeda raspolažu stariji. U tu cjelinu se za obrađivanje uklapa i eventualni osebunjek majke. Zajednički fond obnavlja se iz prihoda mladih, kao i od prodaje zajedničkog imetka, a njime se kupuje potrebno i plaćaju takse. Otac u binuklearnoj zajednici i dalje ima istu funkciju kao gospodar zadruge. On je u zadrugi prenosio svoje dužnosti na mlađega, a nasljednika je uglavnom odbirao sam; u binuklearnoj zajednici dužnost oca jednostavno prelazi u ruke sina ili zeta.

Suvremena seoska porodica Hrvatskog zagorja, Međimurja, pa i Banije i Korduna, ima u znatnoj mjeri *binuklearnu* strukturu.²²

²² B. Stojasavljević: »Kordunsko selo između dva rata. »Zadruge«, str. 162—166; S. Livada: »Neke socio-demografske i institucionalne karakteristike stanovništva i naselja oko Petrove gore«, str. 627, »Porodica i brak« str. 633; V. Čulinović—Konstantinović: »Etnosociološke karakteristike narodnog života na Petrovoj Gori i oko nje«, str. 219; sve u knjizi *Simpozij o Petrovoj Gori*, Zagreb, JAZU, 1972. V. St. Elich: *Porodica u transformaciji*, Zagreb, Naprijed 1964, str. 132—150. V. Rožić »Prigorje, Život u zadrugi«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, JAZU, 1907, knj. XII/2, str. 195—223. Rožić V., samo po predanju navodi 40—50 člana zadruge, ali »sada ni više družine«, već su samo »dva brati skup u zajednice«.

Dok mladi iseljavaju u sjeverne predjele u Slavoniju npr., jedan od muških članova obavezno ostaje na posjedu. Zemlja se ne dijeli, već je koristi porodica koja ostaje na starome. Često se kao neka naknada nosi brašna i mesa braći u grad (dva-tri puta godišnje), a oni iz grada uvijek šalju novac za veće potrebe porodice.²³ Narodni termin *zajednica* za binuklearnu porodicu sasvim odgovara, jer je zajednički život pretrpio samo neznatne promjene. Ta zajednica traje u pravilu do smrti roditelja i može, ali ne mora, da se nastavi s parom slijedeće mlađe generacije.

Znatan dio binuklearnih zajednica (nar. u Hrv. zagorju) nastaje dolaskom zeta u kuću. Običaj je da tast prepíše zetu dio imanja (često polovinu), što se gruntovno odmah sprovodi, ali redovno raspolaganje tom zemljom ostaje i dalje u rukama oca. Iako pravno vlasnik zemlje, zet ne koristi svoje pravo pa i čak prodaju prepušta gospodaru kuće — tastu.

Tradicionalni porodični odnosi slijede društveno-ekonomske promjene šire društvene cjeline ili svoje okoline u izvjesnoj fazi zakašnjenja. Da nije tako, ne bi bilo proširenih porodica u selima zagrebačke okolice, u kojima je i danas raspodjela posla prema generacijama, tako da se roditelji brinu o zemlji (mlađi im u tome samo pomažu), mladi (sa srednjom i rjeđe višom kvalifikacijom) rade u zagrebačkim poduzećima ili industriji, dok se najmlađa generacija školuje.²⁴

Od stalnih binuklearnih zajednica u sjeverozapadnoj Hrvatskoj razlikujemo i zajednice privremenog karaktera. Ukoliko su razlike u obrazovanju veće između roditelja i njihove odrasle djece, a cijela njihova društvena okolina pokazuje nagli razvojni skok, binuklearna se zajednica dijeli nakon što mladi izgrade zasebnu kuću ili adaptiraju dio stare kuće za zaseban život. Oni tada nastavljaju da žive ekonomski odijeljeno — mladi na svojoj zaradi, a stari na zemlji kao osnovnom prihodu. Odgoj djece u takvim slučajevima postaje briga mladih roditelja. Te sada mononuklearne porodice još uvijek ovise o međusobnoj pomoći, pa i kada roditelja više nema — očeva ili majčina sestra često čuva djecu dok mladi rade. Ta je pomoć zapravo ostatak tradicionalnoga života, ne plaća se za nju ali se nadoknađuje kroz darove u naturi.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Neke osnovne karakteristike zadružnog života sačuvale su se i u manjoj porodici, pa se seoska porodica sjeverne Hrvatske još uvijek ne može poistovjetiti s građanskom porodicom. Po strukturi one su slične, ali se po suštini života razlikuju. Seoska je porodica kroz rodbinu povezana sa građanskom, mogli bismo reći da je još jaka i da primajući utjecaje i ona svoje tradicionalne norme predaje građanskoj sredini.

Iz svega proizlazi da je u navedenim dijelovima Hrvatske od prošloga stoljeća postojala samo mala zadruha, kao isključivi predstavnik zadružnog tipa porodice. Broj bračnih parova, članova i generacija pokazuje se kao nevažan u definiranju neke porodice kao zadružne. Zadružne porodice u krugu brojnih nuklearnih porodica nisu strane okolini, i njihovo održanje

²³ Ovaj se običaj poštuje i u okolini Zlatara i u zapadnom dijelu Zagorja.

²⁴ Terenski podaci u Resniku, na jugoistočnom rubu Zagreba, takva je porodica Malčić sa 6 članova (3 bračna para) u tri generacije; do 1969. g. porodica je očuvala zajednicu imanja, stanovanja, rada, ishrane.

potvrđuje istovjetnost životnih normi u njima. Znači da se u istraživanom području dosad očuvala dominacija kolektivnog interesa nad ličnim i binuklearnim strukturama, jer zadržavaju osnovnu karakteristiku tradicionalne porodice — zajednicu života: i kolektivno korištenje vlasništva.

Osim *trajnih binuklearnih zajednica*, trajnih za generaciju koja u njima živi, postoje i privremene binuklearne porodice kada se porodica razdvaja nakon izvjesnog perioda potrebnoga za ekonomsko osamostaljenje najmlađeg para. U toj svjesnoj privremenoj zajednici obično binuklearna porodica postaje trogeneracijska, i stari roditelji vrše tradicionalnu odgojnu funkciju nad unucima.²⁵ Samo stvaranje binuklearne zajednice uslovljeno je sačuvanom tradicijom — po kojoj treba da se nastavi život na starom ognjištu. Transformacija zadruga na obuhvaćenom području zbivala se kroz *diobe* i *redukciju* članova. *Redukcija* članova porodice je prouzrokovana važnim faktorima — npr. smrću, sklapanjem braka, ili odlaskom kćeri ili sina izvan kuće. Diobama su oblikovane manje zadružne i mononuklearne porodice (1 ili više njih) ili samo nekoliko mononuklearnih cjelina, u kojem slučaju roditelj ostaje da živi s jednim od djece.

Proces dioba zadruga odvijao se u tri faze:

1. u razjedinjavanju samo zajednice elementarnog života,
2. u djelomičnom razjedinjavanju vlasništva, obradivih površina (tzv. parcijalna dioba),
3. u totalnoj diobi nepokretnih i pokretnih dobara.

Uz to treba dodati i fiktivne diobe u kojima se zajednički život dijelio samo *de jure* a *de facto* je nastavljaao u cjelini ili barem u jednoj od prve dvije faze. U fazi *razjedinjavanja elementarnog života* nastaju uglavnom dvije jezgre, sa još uvijek zajedničkim sredstvima za plaćanje taksa na zemljišno vlasništvo koje je ostalo nerazdijeljeno. Takav razdvojen elementarni život, ali s cjelovitim kolektivnim dobrom, liči na predvojenu zadrugu dinarskog i centralnobalkanskog područja.²⁶ Međutim, ovdje se život odvija ponajčešće na istom kućištu, ili čak u istoj zgradi, dok predvojena porodica obitava na različitim selištima, ili mjestima.²⁷ Različiti su i motivi ove predvojenosti. Predvojena zadruga je predvojena upravo kao *mjera prilagođavanja* na novu ekonomiju, ili potrebe školovanja djece. To je bitna razlika od težnje za polaganim odvajanjem i osamostaljivanjem dijelova zadruge u sjevernoj Hrvatskoj. Stoga oblik privremenog nastavljanja zajedničkog rada, a odvojenog elementarnog života, prije možemo nazvati *poluzadružnim*, jer se konačna dioba ostvaruje uglavnom još u toku života iste generacije, kada se zajedničko vlasništvo razdvaja ili totalno ili opet djelomično. Kod *parcijalnih dioba* kultivirano se zemljište dijeli prvo, a nastavlja se zajedničko korištenje dvorišnog prostora, neobradivih površina, mlina — ako ga je zadruga samostalno

²⁵ U predjelu Iloka, Slavonskoga Broda (Oriovca) i zapadnog ruba prema Sloveniji ovi su se procesi transformacije odvijali početkom stoljeća. V. Culinović-Konstantinović: *Narodni život i običaji, Oriovac, Prilozi za povijest mjesta, Oriovac, 1971, porodica 221—224 (219—230)*. Vidi: *Seljačke obiteljske zadruge, I, Izvorna građa 19. i 20. st. Zagreba*, i Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 3, 1960. V. Jurnić (18—21) i S. Janjić (26—34).

U Zagorju i naročito Međimurju poboljšanje životnog standarda skokovito se odvija upravo polovinom ovoga stoljeća. Moderna pečalba u Njemačkoj i Austriji pogoduje nastavljanju zajednice. L. F. Marcu: *»Formes traditionnelles de la vie de Famille en village de Svinjica«*. *Etnološki pregled*, Beograd, 1973. br. 11, str. 43—60 (dioba cijele velike porodice nakon ženidbe mlađega sina koji ostaje s roditeljima u kući).

²⁶ M. S. Filipović: *Nesrodnička i predvojena zadruga*, Beograd, 1945.

²⁷ P. Vlahović: *»Predvojena porodica u uslovima socijalističkog razvoja na području jugozapadne Srbije«*, *Etnološki pregled*, Beograd, 1973. br. 11, str. 129—135.

posjedovala, bunara, a privremeno i poljodjelskog alata. U fazi djelomične diobe mnoge polu-zadruga žive dugo ali ipak u granicama jedne generacije. Kada mlađa generacija postane nosilac životnih aktivnosti, završava se obično davno započeta dioba. U poluzadružnom odnosu rad ostaje kolektivan, a urod se svake jeseni — po principu diobe dijeli na sve članove. Poluzadružni život od prošlog stoljeća bio je iniciran i zakonskim propisima (zabrane dioba radi zemljišnog minimuma),²⁸ pa je za okolinu bio katkada i tajan (tajne diobe). Ipak ovaj oblik moramo konstatirati kao stalniju fazu u razvoju porodice sjeverne Hrvatske, koje je ciklus tekao od

- zadruga
- poluzadruga
- binuklearne porodice
- do nuklearne porodice.

U razvojnom procesu²⁹ poluzadruga i binuklearna zajednica su prijelazni oblici, vremenski ograničeniji. Prema karakteristikama života i zadruga i zajednica su slične — s jedinstvom elementarnog života te kolektivizmom rada i korištenja dobara. Razdvajanjem elementarnog života zadruga se transformira uglavnom u poluzadregu, a binuklearna zajednica u nuklearnu porodicu.

Zajednica elementarnog života nije dakle osnova zadružnosti života i prekid ne mora značiti i prestanak zadružnosti. Ni brojnost članova porodice ni njezina struktura nisu osnovni. Suština je dakle — *zajednica rada, intezivna, korištenja vlasništva*, kao i provođenja svih životnih obreda porodice. Gubljenje pojedinih elementarnih karakteristika iz ovoga kompleksa iskazuje transformaciju porodice.

Produžavanje tradicionalne svijesti o zajedničkim interesima i životu porodice podržavale su parcijalne diobe. Sačuvane porodične zadruga u Hrvatskom zagorju pokazuju da društvene i ekonomske promjene kroz proteklo stoljeće nisu bile toliko intenzivne da bi utjecale na gubljenje kolektivne svijesti. Hrvatsko zagorje je moglo sačuvati zadrugu usred dominantnih nuklearnih struktura, jer je najveći sklop osnovnih karakteristika zadruga ostao sačuvan i u binuklearnim zajednicama.³⁰

Danas mala porodična zadruga postoji samo kao rijedak primjer, dok je binuklearna zajednica brojno impozantnija. Poluzadruga također nije brojna, dok nuklearna porodica postaje dominantan oblik, i pokazuje da tradicionalna porodica više ne može slijediti ekonomske promjene suvremenoga sela.

²⁸ Vidi bilj. 4 te — V. Bogišić: *Zbornik . . .*, bilj. 7, str. 3 (Bednja).

²⁹ C. Kostić: »Oblici naših porodica«, *Glasnik etnografskog instituta Srpske akademije nauka*, knj. VII, Beograd, 1958, str. 25—46, te drugi radovi o regionalnim razlikama;

N. Pantelić: *Istraživanja porodice i porodičnih odnosa u severoistočnoj Srbiji*, Beograd, 1971, str. 247—255;

J. M. Halpern: »The Zadruga a Century of Change«, *Antropologica*, N. S. Vol. XII, 1970, No. 1, str. 83—97;

J. Botik: *K problematike rodinnego života v oblasti Krupinskej Verchoviny*, Bratislava. P. o. Slovensky narodopis Československe akademie vied, 1971, str. 386—416;

S. Lívada u: *Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji. Sociološka razmatranja i srodna proučavanja sela u našoj zemlji*, Zagreb, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 1972, str. 95—111.

³⁰ I. Kconija: *O prirode boljšoj sem'ji*, P. o. Tbilisi, 1964. Referat na *Međunarodnom kongresu antropoloških i etnoloških nauka u Moskvi 1964. g.* Autor zaključuje da su se samo rijetke velike familije u miljeu malih na Kavkazu mogle održati radi istih pravila života u jednima i drugima.

V. K. Bondarchik — E. R. Sobolenko: *New Developments in Family life in the Countryside in Belorussia. IX th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Chicago, USA, 1973*, pp. 1—6.